

MARIA GAGACKA

RODZINA W KULTURZE INDYWIDUALIZMU – PERCEPCJA INSTYTUCJONALNYCH FORM WSPARCIA

FAMILY IN THE CULTURE OF INDIVIDUALISM: THE PERCEPTION OF INSTITUTIONAL FORMS OF SUPPORT

Abstract. The aim of this study is to analyze the impact of individualistic orientation of individuals on the level of approval for family empowerment programs, especially the Family 500+ Program as a new instrument of family policy supporting families in fulfilling their functions. The main research problem is the answer to the question: is the conviction about its pro-development and investment functions dominating in the assessment of family policy and selected institutional support instruments? An important question is also whether the introduction of new assistance programs contributes to the improvement of the functioning of families and strengthens the traditional family model. The empirical basis of the presented analysis is the author's own research on the influence of the state on local social policy, carried out at the turn of 2021/22. by the method of structured questionnaire interview. The collected data was statistically processed using the Statistica 8.0 software.

The presented results of both own and national research confirm the thesis about a fundamental change in expectations in the field of state policy. The programme's impact on the financial conditions of families is positively perceived. There is a conviction that all families need to be supported, not only the least-off ones. At the same time, as demonstrated by the analyzes, opinions on the directions of support for families and their effectiveness are very diverse. The individualistic orientation of some Poles is largely determined by the reluctance to support both the culturally shaped family model and families in fulfilling their social roles.

Keywords: family support; social programs; pro-family policy; individualistic orientation.

WPROWADZENIE

Utrzymujący się od kilku lat rozwój gospodarczy, dobra koniunktura oraz stabilna sytuacja na rynku pracy, której nie zatrzymała ani pandemia, ani

Dr MARIA GAGACKA – Katedra Nauk o Państwie i Polityce Społecznej, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu; adres do korespondencji: ul. Bolesława Chrobrego 31, 26-600 Radom; e-mail: majka.gag@wp.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1274-4886>.

działania wojenne prowadzone tuż za granicami naszego kraju, nie wpłynęły znacząco na zmniejszenie skali problemów socjalnych. Zróżnicowanie społeczne będące rezultatem wzrostu indywidualnej przedsiębiorczości i zamożności najbardziej aktywnych jednostek, ale także nienadążającej za tym wzrostem poprawy warunków życia najbiedniejszych sprawiły, iż współczesne rodziny w ponowoczesnym społeczeństwie stanęły wobec problemów wynikających z niedostatku instrumentów wspierających ich funkcjonowanie i rozwój. W efekcie wiele rodzin w warunkach gospodarki rynkowej z trudem realizuje role rodzinne i rodzicielskie.

Polityka społeczna oraz pomoc społeczna, jako instytucje i główne instrumenty będące w dyspozycji państwa, mają służyć eliminowaniu nierówności społecznych, a tym samym realizacji zasady sprawiedliwości społecznej (Olech, 2012, s. 343). Pomoc społeczna jako system sam w sobie i jednocześnie jako jeden z głównych elementów składowych polityki społecznej oraz jako jeden z elementów zabezpieczenia społecznego jest produktem rozwoju cywilizacyjnego i zwiększania się roli państwa w zapewnieniu osłony socjalnej obywateli (Szarfenberg, 2009, s. 34).

Ustawowe ujęcie pomocy społecznej jako elementu polityki społecznej podkreśla rolę, jaką odgrywa państwo w organizowaniu i świadczeniu tej pomocy, wyraża również odpowiedzialność państwa za losy członków społeczeństwa. Pomoc społeczna nie ma charakteru darowizny ze strony państwa dla obywateli, lecz jest jego powinnością i obowiązkiem wobec potrzebujących pomocy. Polityka rodzinna, będąca jednym z zasadniczych filarów polityki społecznej, ma na celu wspomaganie aktywności zawodowej rodziców, wspieranie dochodowe oraz umożliwienie dostępu do wysokiej jakości usług społecznych po dostępnych cenach.

Celem niniejszego opracowania jest analiza aprobaty dla programów wsparcia rodzin, szczególnie Programu Rodzina 500+ jako nowego instrumentu polityki rodzinnej wspierającej rodziny w wypełnianiu ich funkcji, oraz wpływu orientacji indywidualistycznej jednostek na te oceny. W artykule przedstawiono fragment szerszych badań autorki dotyczących oddziaływania polityki społecznej w skali kraju na funkcjonowanie lokalnych wspólnot. Mają one wymiar lokalny, co nie uprawnia do generalizacji wyników na całą populację Polaków.

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego oraz metodę deskrypcji i analizy zgromadzonego materiału (Sztumski, 2010, s. 190-197, 248-267). Zebrane dane opracowano statystycznie z wykorzystaniem programu Statistica 8.0.

1. WSPÓŁCZESNE WYZWANIA DLA RODZINY

Rodzina – jej funkcje, problemy i deficyty jest w centrum uwagi badaczy kwestii społecznych, bowiem jej kondycja wychowawcza, socjalna czy zabezpieczająco-opiekuńcza stanowi odzwierciedlenie jakości życia współczesnych społeczeństw. Szczególna rola rodziny w społeczeństwie wynika nie tylko z faktu, iż stanowi ona uniwersalną instytucję społeczną. O jej wyjątkowej pozycji przesądzają spełniane przez nią funkcje. Wskutek wychowania w rodzinie jednostki stają się wartościowymi osobowościami, zdolnymi do życia w społeczeństwie. Dlatego już na gruncie rodzinnym ma się do czynienia z pełnym życiem społecznym, łącznie ze wszystkimi jego cechami. Rodzina uczy żyć we wspólnocie, w rodzinie także człowiek uczy się działań i zachowań społecznych. W tej sytuacji poszukiwanie form wsparcia, które wzmocnią rodziny w wypełnianiu ich funkcji w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu społecznym i gospodarczym, jest jednym z najważniejszych zadań państwa i jego organów.

Współczesne społeczeństwa w europejskim kręgu kulturowym są na ogół dobrze zorganizowane, jednak brakuje im cech trwałości. Wypełnienie przez rodzinę jej podstawowych funkcji ma charakter uniwersalny, jednak w różnych momentach historycznych ich realizacja wymagała od rodziny większej lub mniejszej mobilizacji sił i zasobów, tak materialnych, jak i psychicznych. Wprowadzenie gospodarki rynkowej, wycofanie się państwa z szeregu świadczeń i gwarancji społecznych spowodowało pogorszenie warunków życia i sytuacji finansowej znacznej części rodzin. Nowe groźne zjawiska towarzyszące transformacji – masowe bezrobocie, brak zabezpieczeń socjalnych zakłóciły rytm przemian cywilizacyjnych w wyniku skumulowania się elementów sytuacji kryzysowej. Przejście od funkcji opiekuńczej państwa do państwa liberalnego, zmniejszenie świadczeń socjalnych spowodowało, iż rodzina stała się w Polsce instytucją odczuwającą skutki kryzysu.

Rodzina współczesna odzwierciedla w swej strukturze i funkcjonowaniu przeobrażenia ogólnospołeczne, dostosowując się do nich po upływie pewnego czasu. Jak podkreśla Z. Tyszka, połączenie elementów tradycji z wzorami zachowań postępującej stopniowo nowoczesności ułatwia członkom rodzin adaptację do zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Rodzina jest strefą ochronną człowieka w procesie transformacji, oparciem w nowych sytuacjach. „Odbiera” wpływy zewnętrzne, zmienia się sama i zmienia zarazem jednostki dzięki mechanizmom wewnątrzrodzinnej socjalizacji (Tyszka, 1991, s. 15).

Na sposób funkcjonowania rodziny wpływ wywiera wiele czynników zachodzących w jej życiu makro i mikrostrukturalnym. Badacze podkreślają w tym

kontekście rolę dwóch procesów: uprzemysłowienia i urbanizacji. Oba procesy są źródłem wielu zmian w środowisku pracy i zamieszkania. Prowadzi to do rozluźnienia więzi pokrewieństwa między pokoleniami i rozproszonymi członkami rodziny szerszej. Zmieniają się także podstawy więzi małżeńskiej – coraz większego znaczenia nabierają cechy osobowe partnerów i uczucia oraz relacje rodzice–dzieci. W miejsce wielkiej rodziny tradycyjnej, wielopokoleniowej, z odpowiednim układem pozycji i ról poszczególnych członków pracujących we wspólnym gospodarstwie domowym, pojawia się mała rodzina epoki industrialnej. Miejsce pracy jej członków zostało oddzielone od miejsca zamieszkania, zaś pozycje i role straciły dawny układ zależności, z uprzywilejowaną pozycją ojca. Zdaniem F. Adamskiego (Adamski, 1982, s. 27) industrializacja wzmacnia ruchliwość przestrzenną, osłabiając częstotliwość i intymność kontaktów pomiędzy członkami rodziny; a także wzmacnia ruchliwość społeczną – rodzi to zróżnicowanie członków tej samej rodziny. Przejawia się to w realizacji przez jej członków różnych stylów życia, co może prowadzić do osłabienia więzi rodzinnej.

W ponowoczesnym społeczeństwie wykształca się określony system wartości, w którym akcentuje się na ogół osobiste zasługi i prywatny sukces człowieka, przedkładane nad dobro rodziny jako całości. Rodzina ma mniejsze możliwości sprawowania kontroli nad zachowaniem swych członków, którzy „chadzają własnymi drogami”. Przygotowanie zawodowe, które dzieci mogą otrzymać w domu ojca czy matki, staje się mało przydatne, gdy ciągle powstają nowe zawody, jakich rodzice nie mogą nauczyć swoich dzieci. Zanika w ten sposób tradycja przekazywania zawodu z ojca na syna, w ramach której przekazywano także określone systemy wartości i style życia, sprzyjające ciągłości i spójności rodziny (Adamski, 1982, s. 29)

Życie we współczesnym społeczeństwie to ciągle zrywanie i budowanie nowych więzi przez ludzi. Dzisiaj życie społeczne jest bardziej płynne, w związku z czym bardziej płynne jest życie rodzinne i typy gospodarstw domowych budowanych przez ludzi. Żadne normy, na przykład religijne, nie zapewniają współcześnie trwałości rodziny, nie stabilizują też i nie konserwują jej w utrwalonym tradycyjnym kształcie. Pojawiają się dziś zatem liczne formy alternatywne wobec klasycznej rodziny nuklearnej (Szlendak, 2010, s. 108).

2. KULTURA INDYWIDUALIZMU A RODZINA

Pojęcie indywidualizmu jest nieodmiennie związane z paradygmatem nowoczesności oraz dyskursem dotyczącym globalizacji. Jak podkreśla P. Sztompka, dzisiejszy kształt nadały większości społeczeństw dwa procesy: modernizacji i globalizacji. Powołując się na K. Kumara zaznacza, że swoistość nowoczesnych społeczeństw tworzy pięć fundamentalnych zasad, wśród których indywidualizm zajmuje kluczową pozycję wraz z racjonalnością, dyferencjacją struktur i wartości, ekonomizmem oraz ekspansywnością biegnącą nie tylko wszerz, ale i w głąb (Sztompka, 2002, s. 563-564).

M. Foucault stwierdza, że indywidualizm jest wcześniejszy niż procesy globalizacyjne, jednakże w obecnej dobie ulega on nasileniu. Autor wyróżnia trzy podstawowe jego płaszczyzny, które tworzą:

- wysoka wartość przypisywana jednostkowości – byciu wyodrębnioną i nieporównywalną z innymi jednostką, a także wysoki poziom niezależności osobistej,
- wysoka ocena prywatności i życia prywatnego,
- intensywność postaw podmiotu wobec samego siebie (Foucault, 2000, s. 415-419).

Dyskurs dotyczący istoty i konsekwencji indywidualizmu odbywa się na dwóch poziomach. Pierwszą płaszczyznę stanowi dychotomia indywidualizm – kolektywizm, zakorzeniona głównie w debatach politycznych i aksjologicznych. Wielowymiarowość tego dyskursu tak ujmuje J. Szacki:

Opozycję tę spotykamy w bardzo różnych kontekstach, zarówno w opisach społeczeństw oraz ich ewolucji, jak i w projektach ich reorganizacji; zarówno w wyrafinowanych analizach teoretycznych i metodologicznych z zakresu nauk społecznych, jak i w myśleniu potocznym; zarówno w studiach nad ideologią i utopią, jak i w badaniach głównych orientacji psychologicznych. W pewnym sensie jest ona niemal wszechobecna (Szacki, 1999, s. 9).

Drugi poziom to inspiracje indywidualizmu w ramach teorii socjologicznych rozwijanych wokół paradygmatu i konsekwencji modernizacji. Socjologiczne implikacje indywidualizmu w ramach tego nurtu podjęli w swoich badaniach polscy socjologowie: J. Koralewicz, M. Ziółkowski, H. Domański i Z. Bokszański.

J. Koralewicz i M. Ziółkowski przyjmują, że „indywidualizm odnosi się do takich przekonań, wartości albo zachowań, w których podstawową rolę odgrywa interes własny jednostki, przy czym z jednej strony związane jest to z opozycją egoizm – altruizm, a z drugiej z opozycją autonomia – konformizm”. Autorzy wyodrębniają trzy wymiary tak rozumianego indywidualizmu oparte na:

- opozycji egocentryzm – allocentryzm,
- natury motywacji do współdziałania z innymi,
- opozycji między poznawczą i moralną autonomią a poznawczym i moralnym konformizmem (Koralewicz, Ziółkowski, 2003, s. 22-40).

Podobne stanowisko prezentuje H. Domański, który określa indywidualizm jako „postawę znamionującą wolę polegania na sobie w realizacji planów życiowych, samodzielność oraz przekonanie, że jeżeli coś można załatwić to przede wszystkim samemu a nie wspólnie z innymi” (Domański, Dukaczewska, 1994, s. 63).

Z. Bokszański w analizach indywidualizmu rozpatrywanych w perspektywie dziejów nowoczesności wyróżnia trzy dominujące jego odmiany, mające charakter typów idealnych (Bokszański, 2007, s. 49-89). Są to: indywidualizm ekspansywny, indywidualizm samorealizacji oraz koncept postnowoczesnej indywidualizacji autorstwa U. Becka (Beck, 2002, s. 192). Wyróżniającą cechą indywidualizmu ekspansywnego stanowi jego poszerzający się zakres. Efektem tego jest wiele negatywnych zjawisk, takich jak zagubienie jednostek czy nieład moralny, które związane są z eliminowaniem pozaindustrialnych determinant ludzkiego działania. Indywidualizm samorealizacji autor charakteryzuje jako

przechodzenie od podmiotowej autonomii, pełniącej funkcję „środka” w strategiach interakcyjnych jednostki, do indywidualizmu, w którym zaczyna dominować funkcja celu. [...] Transformacja funkcji indywidualizmu zawiera w sobie odniesienia do wielu procesów społecznych, których wspólną cechą stanowiło tworzenie struktur instytucjonalnych, systemów wartości, a także aspiracji i wzorców biograficznych, które sprzyjały pojmowaniu jednostki jako autonomicznej agencji działania (Bokszański, 2007, s. 57).

Indywidualizacja nazwana przez U. Becka zinstytucjonalizowanym indywidualizmem jest koncepcją, która opisuje strukturalną, socjologiczną transformację instytucji społecznych i form relacji jednostki ze społeczeństwem.

Modernizacja prowadzi [...] do uwolnienia od historycznie danych form i więzi, rozumianych jako tradycyjne struktury władzy i ochrony bytu („wymiar uwolnienia”), do utraty tradycyjnych przekonań dotyczących wiedzy o działaniu, wiary i panujących norm („wymiar oczarowania”), i przez co pojęcie nabiera znaczenia przeciwnego do nowego rodzaju więzi społecznych („wymiar kontrolny lub reintegracyjny”) (Beck, 2002, s. 193).

Z. Bokszański podkreśla, że indywidualizm – zwłaszcza w wersji samorealizacyjnej – odgrywać będzie w przyszłości coraz istotniejszą rolę. Prowadzi do

zaburzeń funkcjonowania kontroli społecznej i postępującego upośledzenia mechanizmów reprodukcji, a więc ostatecznie może stwarzać poważne zagrożenie dla trwałości

tkanki społecznej. Najczęściej wymienianym zewnętrznym przejawem „indywidualizmu samorealizacji” jest różnorodność orientacji normatywnych członków społeczeństwa, brak ich konsekwencji i trwałości, a także relatywizm dostrzegany w formułowaniu ocen oraz kształtowaniu systemów wartości i orientacji życiowych. Natomiast aspekt wewnętrzny sprowadza się do obecności dwóch wektorów w organizacji strategii działania. Pierwszy z nich powoduje, że cele działania jednostki są w znacznym wymiarze związane z nią samą. Natomiast drugi każe przestrzegać zasady, reguły i normy określające drogi ich osiągnięcia jako czystą emanację podmiotu. Tym samym pomijane są czy delegitymizowane wszelkie powinności, które wykraczają poza pragnienia i aspiracje podmiotu (Bokszański, 2007, s. 69).

Kultura indywidualizmu, projektu „bycia w świecie” (Jacyno, 2007, s. 8) mocno wiąże się z modelem funkcjonowania rodziny, bowiem jeśli jednostka realizuje własne życie w ramach małżeństwa i rodziny, to projektem jest nie tylko własna biografia, ale również rodzina. Nie jest to też projekt raz na zawsze – „na całe życie”, może być kreowany, dekonstruowany i budowany od nowa (Krzykała, 2007, s. 174-175). Przewartościowanie systemów wartości, czego wyrazem jest zmiana priorytetu z rodziny na indywidualną biografię (Beck, 2004, s. 176), skutkuje nietrwałością więzi rodzinnych. Leon Dyczewski definiuje więź rodzinną jako

cały kompleks sił przyciągających jej członków nawzajem do siebie i wiążących ich z sobą, a siły te wynikają ze związku małżeńskiego, świadomości związków genetycznych, przeżyć emocjonalnych, stosunków zależności, współdziałania, z czynników prawnych, religijnych i obyczajowych, a także z podobnych postaw członków rodziny wobec uwarunkowań społecznych, kulturowych i gospodarczych, w jakich żyje dana rodzina (Dyczewski, 2012, s. 10).

Z tak rozumianej definicji więzi rodzinnej w zderzeniu z indywidualistyczną orientacją jednostek uwidacznia się słabość współczesnej odmiany tej instytucji. Preferowane, a tym samym konstruowane przez zindywidualizowane jednostki formy rodziny z jednej strony pozbawione są siły, jaką tworzy związek małżeński, bowiem często jest on zbędnym etapem tworzenia indywidualnej biografii, z drugiej zaś – „rekonstruowane rodziny” nie są powiązane silnymi więziami genetycznymi, często także prawnymi i religijnymi. Można więc stwierdzić, iż indywidualizm przyczynia się do dezintegracji i nietrwałości rodziny. Zależność ta jest obustronna. Jak zauważa Ewa Szwarczyńska: „Nietrwałość więzi przyczynia się do coraz większej powszechności indywidualizmu, a ten z kolei doprowadza do nietrwałości więzi. W środku tego mechanizmu znajduje się – jednak tylko pozornie niezależna – projektująca swą biografię jednostka (Szwarczyńska, 2015, s. 92).

Czynniki, które mają szeroki wpływ na zmiany modelu funkcjonowania współczesnej rodziny, to: rosnąca indywidualizacja członków rodzin, postępujące zaangażowanie osób spoza najbliższej rodziny w proces wychowania dzieci czy zacieranie się ról przypisanych do płci. Efektem indywidualizacji jest proces przekształcania, który za U. Beckiem można zdefiniować jako proces zmian „biografii normalnych” w „biografie z wyboru”. Biografia współczesnego człowieka jest – zdaniem autora – oparta na jednostkowych wyborach i wyjęta spod społecznej kontroli oraz praw moralnych. Jednostki tworzące rodzinę są legislatorami same dla siebie i legislatorami własnych stylów życia (Beck, Gernsheim-Beck, 1995, s. 5-7). Owa indywidualizacja przejawia się w trzech płaszczyznach:

Indywidualizacji w zakresie punktów odniesienia – ludzie przestali definiować siebie i swoje rodziny w odniesieniu do grup, a zaczęli je definiować w odniesieniu do siebie samych, swoich potrzeb i ambicji.

Prywatyzacji w zakresie norm – jakakolwiek norma społeczna, zwłaszcza silnie sankcjonowana lub wyrażona w ostrzejszej formie wydaje się ingerencją w prywatne życie ludzi i ich intymne wybory, zaburzającą ich autonomię. Ingerencja w życie prywatne lub zawodowe wydaje się najgorszą formą naruszania tożsamości jednostek (Rymsza, 2012, s. 191-201; Rymsza, 2009, s. 57-72).

Pluralizacji w zakresie modeli życia – pojawia się wiele dostępnych i możliwych do realizowania modeli związków i rodziny, co jest konsekwencją wcześniej wymienionych przejawów indywidualizacji.

Jak podkreśla T. Szlendak: „rozplenienie się rozmaitych alternatywnych modeli rodziny jest najczęściej opisywanym efektem przemian w zakresie stylu życia. Te z kolei przemiany biorą się z uznania praw ludzi do samostanowienia w zakresie uczuć, miłości, seksualności” (Szlendak, 2010, s. 400-401).

W rezultacie opisanych powyżej procesów pojawiają się rodziny alternatywne wobec tradycyjnego modelu rodziny nuklearnej i małżeństwa, formy organizacji życia prywatnego, takie jak: samodzielnie prowadzone gospodarstwa domowe (singli i singielek), rodzice samotnie wychowujący dzieci, trwała habitacja, DINKS¹ – pary trwale i rozmyślnie bezdzietne, rodziny odbudowane (tworzone po rozwodach), rodziny budowane przez osoby homoseksualne i inne (Giddens, 2004, s. 200-208).

Cechą społeczeństw ponowoczesnych jest płynność i niestabilność. Z. Bauman podkreśla, że w obecnych warunkach ani struktury ograniczające indywidualne wybory, ani instytucje stojące na straży wzorów akceptowanych zachowań, nie są w stanie trwać długo w jednym kształcie i co więcej, już

¹ Pary z podwójnym dochodem, ale bezdzietne, skrót od *Double Income No Kids*.

się tego od nich nie oczekuje (Bauman, 2007, s. 7). Owa niepewność przejawia się w wielu formach i dotyczy różnych obszarów. Dotyka także rodziny, która na skutek słabnących więzi społecznych przestaje być dla jednostek źródłem wsparcia i gwarantem poczucia bezpieczeństwa. Przyczyny destabilizacji rodzin są zróżnicowane i obejmują czynniki kulturowe, a także prawnoinstytucjonalne czy systemowe. Socjologowie zdiagnozowali przyczyny rozwodów i zwracają uwagę na ich zróżnicowane tło. Wśród głównych przyczyn wymieniają: zanik więzi erotycznej między małżonkami, kryzys wieku średniego, w którego sidłach utkwiał jeden z małżonków, nieporozumienia na tle finansowym bądź chroniczny brak środków ekonomicznych, brak symetrii w ramach wymiany społecznej między partnerami, poczucie niesprawiedliwości w zakresie podziału pracy, chorobę psychiczną jednego z partnerów (np. przedłużającą się depresję) oraz przemoc (Szlendak, 2010, s. 285). Badania socjologiczne dowodzą, że rozwiązanie małżeństwa i rozpad rodziny to znaczny stres zarówno dla małżonków, jak i ich dzieci. Należy zwrócić uwagę na asymetrię negatywnych konsekwencji rozwodów. Najbardziej dokuczliwość tej zmiany odczuwają kobiety i dzieci. Po rozwodzie jakość życia kobiet obniża się (czasem nawet drastycznie), natomiast jakość życia mężczyzn rośnie. Zasoby materialne kurczą się także u wcześniej pracujących kobiet, bowiem zmuszone są prowadzić życie matek samotnie wychowujących dzieci. Widoczny jest także wpływ rozwodów na ekonomiczną sferę funkcjonowania dzieci, zwłaszcza tych mieszkających z matkami. Problemy finansowe wpływają również na zachowania dzieci i wyniki w nauce.

Wśród zróżnicowanych przyczyn destabilizacji rodzin w Polsce należy zwrócić uwagę na rolę migracji zagranicznych. To nasilające się od dwóch dekad zjawisko związane jest z przyczynami ekonomicznymi (brak pracy bądź perspektyw zawodowych, chęć poprawy materialnego bytu), politycznymi (zasada swobodnego przepływu osób w ramach Unii Europejskiej), społecznymi (akceptacja migracji jako strategii życiowej) czy kulturowymi (orientacja indywidualistyczna). Jak podkreśla B. Balcerzak-Paradowska, migracje zagraniczne wpływają, a niekiedy świadczą o niestabilności rodziny (Balcerzak-Paradowska, 2012, s. 132). Długookresowa rozłąka małżonków powoduje liczne komplikacje w życiu rodziny. Wśród nich należy wskazać: zaburzenie rytmu życia, oddalenie przestrzenne i emocjonalne, osłabienie więzi, atrofię norm moralnych, przemiany systemów wartości (dominacja wartości materialnych). Konsekwencje odczuwają szczególnie dzieci, dla których nieobecność rodziców jest często źródłem zaburzeń w zachowaniu, braku poczucia bezpieczeństwa czy też osamotnienia. Stąd popularność kategorii *eurosieroctwo* w wyjaśnianiu destrukcyjnych efektów migracji w tym aspekcie

(Trusz, Kwiecień, 2013, s. 408-421). Oczywiście nie można jednostronnie oceniać zarówno skali całego zjawiska, jak i jego destrukcyjnych funkcji, jednakże procesy migracji zagranicznych prowadzą w wymiarze rodzinnym i szerszym – społecznym do szeregu poważnych problemów.

3. POLITYKA PRORODZINNA JAK INSTRUMENT BUDOWANIA ŁADU SPOŁECZNEGO

Zarówno funkcje spełniane przez rodzinę w społeczeństwie, jej miejsce w systemach wartości, jak i przekonanie Polaków o powinności państwa w zakresie wspierania rodzin sprawiają, iż polityka rodzinna jest jednym z kluczowych instrumentów budowania ładu społecznego.

Problematyka rodziny i polityki rodzinnej stała się stałym elementem dyskursu publicznego od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku w kontekście działań na rzecz dzieci i rodzin, związanych z działalnością państwa wywierającego wpływ na ich funkcjonowanie i rozwój (Durasiewicz, 2017, s. 110-124).

W obliczu zachodzących zmian demograficznych B. Balcerzak-Paradowska zwraca uwagę na konieczność odejścia od tradycyjnego ukierunkowania polityki rodzinnej na rodziny z dziećmi i objęcia nią także innych grup ludności, przede wszystkim ludzi starszych (Balcerzak-Paradowska, Leś, 2018, s. 237-238).

Podjęcie to podziela K. Szukalski, którego koncepcja solidarności w relacjach międzypokoleniowych jest na gruncie polskiej polityki społecznej nowym podejściem. W praktyce solidarność międzypokoleniowa oznacza zbiór działań podejmowanych w celu zapewnienia, iż w długim okresie poszczególne generacje będą się wspierać w duchu spokoju społecznego. Wśród wielu wymiarów solidarności międzypokoleniowej należy szczególnie podkreślić:

- politykę rodzinną uwzględniającą różnorodność form życia małżeńsko-rodzinnego oraz różnorodność występujących w nich potrzeb,
- zapewnienie godnego poziomu życia w każdym wieku (szczególnie osób pozbawionych dochodu, w tym dzieci),
- promowanie oddolnych, obywatelskich inicjatyw ukierunkowanych na umocnienie solidarności pokoleniowej (Szukalski, 2012, s. 57-58).

To rozszerzone podejście do polityki rodzinnej znajduje swój wyraz w dwóch jej formach: bezpośredniej (*explicite*) i pośredniej (*implicite*). Ta pierwsza adresowana jest bezpośrednio do rodziny, świadomie zmierza do celów dotyczących rodziny. Obejmuje tylko te rozwiązania, które są specjalnie ukierunkowane na rodzinę, a więc działania i programy ustanowione dla

realizacji bezpośrednich celów związanych z rodziną. Polityka pośrednia (*implicite*) nie traktuje rodziny jako wyodrębnionego celu. Obejmuje normy i działania, które nie są specjalnie lub w pierwszej kolejności adresowane do rodziny, których cele są szersze, choć powodują konsekwencje także dla sytuacji rodzin i dzieci (Balcerzak-Paradowska, 2004, s. 140).

Polityka rodzinna prowadzona we współczesnym rozwiniętym świecie, będąca odpowiedzią na zmiany w systemach wartości i wzorcach zachowań, ma za zadanie realizację następujących celów:

- 1) zapewnienie godziwego poziomu życia rodzinom (posiadanie kolejnego dziecka nie powinno znacząco obniżać poziomu życia danej rodziny),
- 2) ułatwienie godzenia kariery zawodowej z rodziną, zwłaszcza rodzicielską i opiekuńczą,
- 3) oddziaływanie na liczbę urodzeń – skłanianie do posiadania większej liczby dzieci (polityka pronatalistyczna),
- 4) wzmocnienie więzi wewnątrzrodzinnej (zachęcanie do zawierania legalnych związków, ochrona prawna dziecka i małżeństwa, wzmocnianie więzi pomiędzy dorosłymi dziećmi i ich rodzicami (Szukalski, 2012, s. 160).

G. Firlit-Fesnak rozszerza tradycyjne obszary celów polityki rodzinnej (socjalne i pronatalistyczne) i rekomenduje podjęcie działań w ramach polityki publicznej państwa wobec rodziny w następujących sferach:

- wspieranie indywidualnych wyborów w obszarze tworzenia i rozwoju rodziny, a zarazem czuwanie nad konsekwencjami tych wyborów,
- respektowanie społeczno-kulturowej różnorodności współczesnej rodziny przy równoczesnej dbałości o zachowanie równowagi między gwarancjami praw jednostek a autonomią praw wspólnoty rodzinnej,
- zachowanie dystynkcji pomiędzy wspieraniem (zachętą) rodziny do realizacji jej zadań i funkcji a wywieraniem presji (propagandą) w tym względzie,
- przeciwdziałanie fragmentaryzacji problematyki rodziny w strategiach polityk publicznych, prowadzenie zintegrowanej polityki na rzecz rodzin, łączącej kwestię równego traktowania kobiet, ochronę praw dziecka, pomoc i wsparcie dla ludzi starych z funkcjami i zadaniami rodziny (Firlit-Fesnak, 2018, s. 231).

Cele te wyrażają z jednej strony uznawane społecznie wartości, z drugiej zaś są uzależnione od zasad polityki rodzinnej, opartych na rozpowszechnionych aksjomatach (Szukalski, 2012, s. 160). Kluczową rolę odgrywa tu paradygmat pomocniczości, który określa ustrojowe zasady nowoczesnych państw (Kowalczyk, 2005, s. 260). J. Auleytner wskazuje jeszcze jeden aspekt tej reguły: „zasada pomocniczości ma znaczenie edukacyjne. Zamiast postaw roszczeniowych uczy ona, że rozwiązywanie problemów zależy przede wszystkim

od indywidualnej zaradności, inicjatywy, aktywności i zdolności jednostek do postaw samopomocowych” (Auleytner, 2002, s. 205). Poza pomocniczością podstawową zasadą polityki rodzinnej jest nieingerowanie w indywidualne wybory dotyczące intymnych sfer życia (posiadanie potomstwa, formowanie i rozpad związków).

To głębokie zakorzenienie polityki rodzinnej w sferze aksjologii sprawia, że jest ona „wyjątkowo trudną w realizacji dziedziną polityki publicznej, bowiem dotyka tego, co prywatne, a zarazem publiczne. [...] Wszyscy aktorzy polityki rodzinnej muszą umiejętnie łączyć zasady «nieingerencji» i «nieobojętności», co wymaga wypracowania wspólnej płaszczyzny współpracy wszystkich podmiotów obecnych w przestrzeni publicznej, bezpośrednio lub pośrednio związanych z porządkiem rodzinnym” (Firlit-Fesnak, 2018, s. 232).

4. CEL I METODA BADAWCZA

Skuteczna realizacja celów polityki rodzinnej wymaga uwzględnienia potrzeb różnych kategorii społecznych i takiego podziału środków publicznych pomiędzy generacje, który odpowiada poczuciu sprawiedliwości społecznej, a równocześnie w duchu solidarności społecznej gwarantuje ciągłość i trwałość społeczeństwa jako całości.

Koncepcja solidarności w relacjach międzypokoleniowych, rozwój nowych teorii na gruncie gerontologii takich, jak ekonomia polityczna procesu starzenia się czy też ekonomia moralności, oraz procesy „refamilizacji” polityki społecznej sprawiają, że „w dobie niedoborów ekonomicznych uznaje rodzinę za instytucję, na którą przełożyć należy więcej obowiązków wobec osób wymagających największego wsparcia – dzieci i seniorów” (Szukalski, 2012, s. 55).

Wartość programów społecznych ukazuje proces ich wdrażania. Analizując programy społeczne wspierające rodzinę, a zwłaszcza program Rodzina 500+, jako punkt wyjścia do analiz przyjęto założenie, że dzieci nie są dobrem prywatnym lecz publicznym. To zdaniem M. Rymczy najważniejsza zmiana na poziomie normatywnym, jaką do polityki społecznej wniósł ten program (Rymczy, 2017). Okres funkcjonowania programów wspierających rodzinę, takich jak Dobry Start, Senior+, Karta Dużej Rodziny, na pewno nie jest wystarczająco długi do wysnuwania wniosków generalizujących, ale pozwala na wychwycenie rysujących się tendencji przemian stosunku obywateli do społecznych innowacji w polityce społecznej.

Empiryczną podstawą prezentowanej analizy są badania własne autorki nad wpływem państwa na lokalną politykę społeczną przeprowadzone metodą ustrukturyzowanego wywiadu na przełomie 2021/22 roku na wybranej próbie

1102 mieszkańców Radomia. Celem analiz było ukazanie skali aprobaty dla programów wsparcia rodzin, szczególnie Programu Rodzina 500+ jako nowego instrumentu polityki rodzinnej. W badaniach przyjęto, że percepcja (spostrzeganie, postrzeganie) przez respondentów badanych zjawisk w ich różnych właściwościach zachodzi na podstawie już istniejącego doświadczenia danej osoby. Selektowność postrzegania występuje już przed pojawieniem się bodźca, dlatego człowiek może przygotować się do postrzegania bodźców, których wystąpienia oczekuje, oraz do zareagowania na nie.

Głównym problemem badawczym jest odpowiedź na pytanie: Czy w ocenie polityki rodzinnej i wybranych instytucjonalnych instrumentów wsparcia dominuje przekonanie o jej prorozwojowych i inwestycyjnych funkcjach? Z problemu głównego wynikają następujące pytania szczegółowe:

1. Czy przekonanie o obowiązku wsparcia rodzin przez państwo jest powszechne?
2. Czy wprowadzenie nowych programów pomocowych przyczynia się do poprawy funkcjonowania rodzin?
3. Jakie efekty (pozytywne i negatywne) przynoszą oferowane instrumenty wsparcia, szczególnie program Rodzina 500+?
4. Czy orientacja indywidualistyczna różnicuje percepcję i ocenę programów pomocowych?

W badaniach przyjęto za M. Ziółkowskim, że:

Orientacje są pewnymi zgeneralizowanymi tendencjami do postrzegania, wartościowania, odczuwania i reagowania na rzeczywistość społeczną. W warstwie formułowanych ideałów czy percepcji świata zawierać one mogą pewne konkretne przekonania, ściśle określone treściowo. Zawierają jednak one przede wszystkim pewne podstawowe kategorie wartościowania, rozpoznawania i odczuwania obiektów dostępnych percepcji czy wartościowaniu (Ziółkowski, 1990, s. 57).

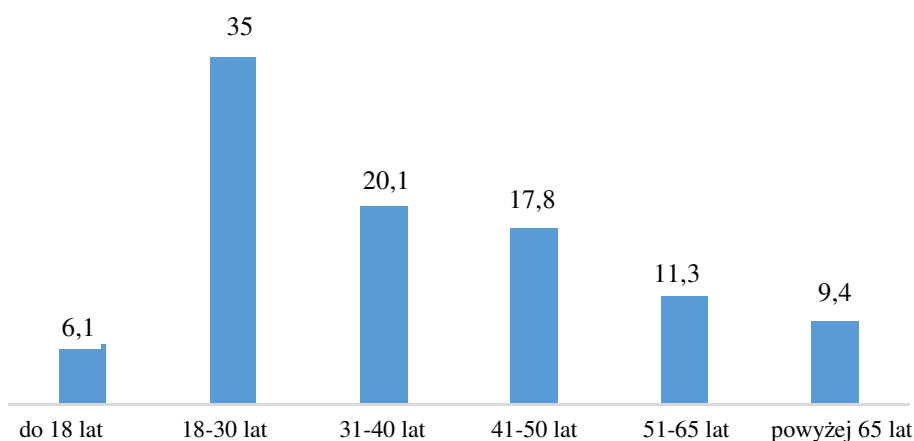
Orientację indywidualistyczną wyróżnia samodzielność, poleganie na sobie i autonomia. Jednostka ma prawo do własnych wyborów, inicjatyw, sama i niezależnie określa programy swojego życia, sposoby zachowania, nie powinna ulegać presji i naciskom otoczenia, nie powinna kierować się interesami społecznymi, lecz interesem osobistym. Sama siebie definiuje, „sama też za ich realizację i za formy tej realizacji odpowiada, zwłaszcza że sama w sobie musi znaleźć racje swojego działania” (Obuchowski, 1990, s. 94).

Wskaźnikami orientacji indywidualistycznej w badaniach były przekonania, że:

- każdy jest kowalem swojego losu,
- cele jednostki są ważniejsze niż cele innych osób czy cele społeczne,
- każdy powinien radzić sobie sam.

Przyjęto, że społeczność miasta Radomia tworzą wszyscy zamieszkujący tu obywatele, zaspokajający swoje potrzeby w środowisku lokalnym i wchodzący w tym procesie w relacje z innymi, tworząc silne więzi społeczne i kapitał społeczny. Badania mają wymiar lokalny, co nie uprawnia do generalizacji wyników na całą populację Polaków.

Analizę statystyczną wyników badań przeprowadzono w programie TIBC Statistica. W odniesieniu do wyodrębnionych na podstawie statystyk opisowych danych obliczono poziom istotności korelacji między badanymi zmiennymi przy wykorzystaniu testu χ^2 Pearsona, a także współczynnik kontyngencji w celu ustalenia siły zależności. Próba badawcza jest reprezentatywna, biorąc pod uwagę strukturę populacji ze względu na wiek i płeć. W czasie analizy danych zostało przeprowadzone ważenie obserwacji² w celu zgodności i stwierdzono, że nieco ponad połowę – 57% stanowią kobiety, zaś mężczyźni 43% badanych.

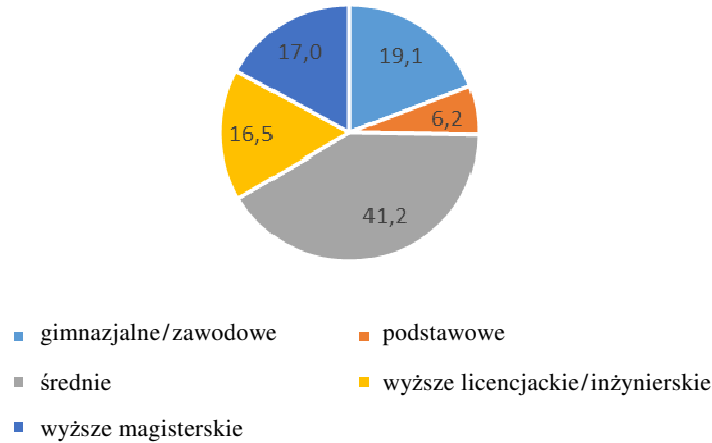

Rycina 1. Struktura próby według wieku (dane w %)

Źródło: Wyniki badań własnych.

Struktura próby odpowiada strukturze populacji, gdy chodzi o wiek. Dane przedstawione na rycinie 1 pokazują specyfikę lokalnej społeczności – relatywnie duży udział ludzi w wieku produkcyjnym w strukturze ludności oraz widoczną tendencję starzenia się populacji. Także struktura wykształcenia mówi o zmieniającym się charakterze tego postprzemysłowego ośrodka (rycina 2).

² Ważenie to procedura obliczeniowa, której głównym celem jest skorygowanie próby badanej w taki sposób, aby w możliwie największym stopniu była reprezentatywna dla populacji, z której została pobrana.

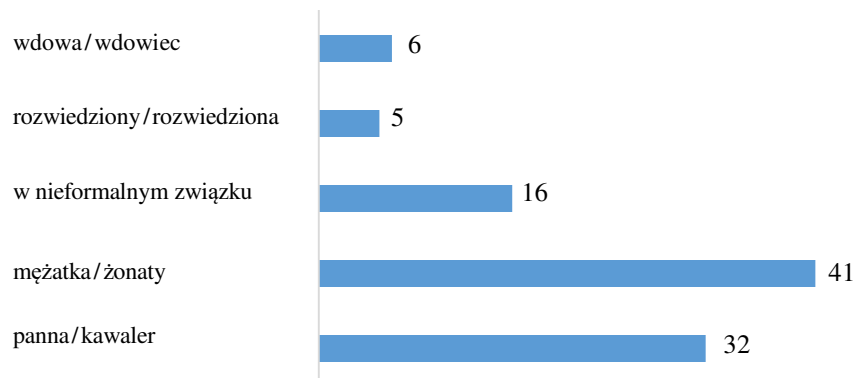

Rycina 2. Struktura badanej próby według wykształcenia (dane w %)

Źródło: Wyniki badań własnych.

Większość badanych ma wykształcenie średnie – ponad 40%. Osoby z wyższym wykształceniem stanowią już ponad jedną trzecią próby. Wykształceniem zawodowym legitymuje się prawie co piąty badany mieszkaniec. Relatywnie wysoki udział w próbie osób z podstawowym i gimnazjalnym wykształceniem wynika z faktu, że w badaniu brały udział osoby powyżej 18. roku życia, więc osoby z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym, które kontynuują naukę i w najbliższej przyszłości zdobędą wyższy poziom edukacji.

W badaniu uwzględniono także stan cywilny jednostek w przekonaniu, że determinuje on postawy i zachowania jednostek w stosunku do polityki rodzinnej (rycina 3).

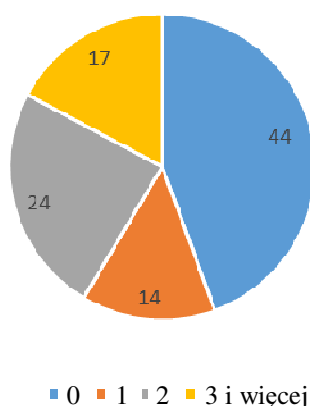

Rycina 3. Struktura badanej próby według stanu cywilnego (dane w %)

Źródło: wyniki badań własnych.

Przedstawione na rycinie 3 dane wyraźnie pokazują, że chociaż nadal prawie połowę badanej populacji stanowią osoby funkcjonujące w sformalizowanych związkach, to zwiększa się liczba osób samodzielnie prowadzących gospodarstwa domowe, co stwarza nowe wyzwania dla polityki społecznej, zwłaszcza wobec starzenia się społeczeństwa.

Istotnym czynnikiem w analizie wsparcia rodzin jest posiadanie potomstwa i jego liczba (rycina 4).

Rycina 4. Struktura badanej próby według liczby dzieci (dane w %)

Źródło: Wyniki badań własnych.

W badanej grupie respondentów 44% nie ma dzieci. Wynika to nie tylko ze struktury wieku badanych, ale także jest przejawem odkładania w czasie planów prokreacyjnych bądź rezygnacji z potomstwa. Prawie co czwarty badany tworzy model rodziny 2+2, 14% ma jedno dziecko. W badanej próbie liczący jest też udział osób z trojgiem i większą liczbą dzieci.

5. DYSKUSJA WYNIKÓW – ROLA PAŃSTWA I PROGRAMÓW POMOCOWYCH WE WSPIERANIU RODZIN W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

Przekonanie o znaczącej roli państwa w polityce społecznej jest podzielane zarówno przez badaczy, praktyków, jak i beneficjentów tych działań. W ostatnim ćwierćwieczu wyraźna była jednak tendencja wycofywania się państwa z zadań socjalnych i przenoszenie odpowiedzialności za sprawy socjalne na obywateli. Wsparcie społeczne ograniczono do tych jednostek i grup społecznych, które nie były w stanie rozwiązać swoich problemów samodzielnie. Utrzymująca się przez ponad dwie dekady praktyka, w połączeniu z dyskursem

o problemach społecznych w duchu neoliberalnej retoryki kształtowała przekonania i postawy socjalne obywateli (Rymsza, 2017, s.13).

Doboru zmiennych określających wsparcie rodzin oraz indywidualistyczną orientację respondentów do badania dokonano na bazie analizy raportów CBOS, NIK, ustawy o pomocy społecznej, ustawy o świadczeniach społecznych, założeń programu Rodzina 500+ oraz Dobry Start 300+. W badaniu uwzględniono również zmienne pojawiające się w diagnozach wielu współczesnych badaczy (Rymsza, 2017; Szarfenberg, 2017; Kudlińska, Kacprzak, 2011; Chrzanowska, Landmesser, 2017; Kowalczyk, 2016; Topolewska, 2016; Chaczko, 2016).

Uwzględniono 26 zmiennych obserwowalnych i przeprowadzono analizę ich podstawowych statystyk opisowych, których wyniki zostały zawarte w tabeli 1.

Tabela 1. Statystyki opisowe zmiennych obserwowalnych

Lp.	Zmienna (twierdzenie)	Średnia \bar{X}	Odchylenie standardowe s	Współczynnik zmienności Vs
1	Obowiązek państwa w zakresie wspierania rodzin	3,8	1,1	2,8
2	Wieżiotwórcze i integracyjne funkcje polityki społecznej państwa	3,3	1,1	2,2
3	Obowiązek państwa wspierania osób starszych i samotnych	4,3	0,9	3,3
4	Obowiązek państwa wspierania rodzin wielodzietnych	3,8	1,1	2,7
5	Obowiązek państwa wspierania wszystkich obywateli w jednakowym stopniu	3,3	1,4	1,9
6	Pozytywny wpływ oddziaływania programu 500+ na funkcjonowanie rodzin	3,4	1,2	2,2
7	Pozytywny wpływ objęcia programem 500+ wszystkich dzieci	3,6	1,4	2,2
8.	Pozytywny wpływ programów wsparcia rodzin na podnoszenie poziomu życia i eliminacje ubóstwa	3,2	1,3	1,9
9	Godnościowy wymiar programów wsparcia rodzin w różnych fazach	2,8	1,3	1,5
10	Dostępność wsparcia rodzin aktywnych zawodowo	3,5	1,3	2,2

11	Istotność pomocy mieszkaniowej dla osób niezamożnych	3,6	1,0	2,6
12	Aprobata dla podnoszenia podatków w zależności od dochodów	2,7	1,3	1,4
13	Aprobata dla podnoszenia podatków dla bogatych w celu tworzenia funduszu solidarnościowego	2,7	1,3	1,4
14	Aprobata dla dostarczania usług socjalnych a nie świadczeń pieniężnych	3,8	1,1	2,7
15	Inwestycyjny wymiar programów społecznych	3,3	1,3	2,0
16	Istotność wspierania tradycyjnego modelu rodziny	3,6	1,2	2,4
17	Wpływ wsparcia materialnego na realizację ról rodzinnych	3,4	1,1	2,4
18	Traktowanie dzieci jako dobro wspólne i obowiązek państwa we wspieraniu rodziców w ich wychowaniu	3,7	1,1	2,6
19	Godnościowy efekt wsparcia (żyją godnie i bezpiecznie)	3,1	1,0	2,1
20	Autonomia i sprawstwo (odzyskują zdolność do samodzielności)	3,1	1,0	2,1
21	Wzrost prospołeczności (przejawiają gotowość do pomocy innym)	3,1	1,0	2,1
22	Wycuczona zależność (przyzwyczajają się do pomocy)	3,6	1,0	2,6
23	Pasożytnictwo (żyją wygodnie na cudzy koszt)	3,2	1,1	2,1
24	Autonomia (każdy jest kowalem swego losu)	3,9	1,1	2,8
25	Indywidualna odpowiedzialność i nieoglądanie się na pomoc innych	3,3	1,2	2,1
26	Priorytet własnych celów i interesów	2,9	1,1	2,2

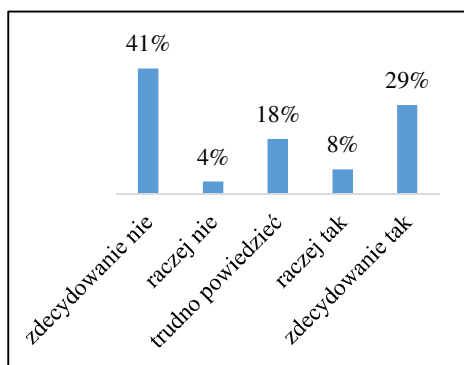
Źródło: Wyniki badań własnych.

Z analizy danych zawartych w tabeli 1 wynika, że średnie oceny poszczególnych zmiennych obserwowalnych określających przekonania o obowiązku wspierania rodzin przewyższyły wartość 2,7 i mieściły się w przedziale od najmniejszej 2,7 dla zmiennych numer 12 i 13, odnoszących się do konieczności podniesienia podatku bogatym i stworzenia funduszu solidarnościowego, aż do 4,3 dla zmiennej o numerze 2 dotyczącej obowiązku wsparcia osób starszych i samotnych. Wysokie wartości 3,8 osiągnęły także zmienne 1, 4 i 14 odnośnie do obowiązku wspierania przez państwo rodzin oraz sposobu tego wsparcia poprzez system usług społecznych a nie pomoc finansową. Wśród zmiennych odnoszących się do orientacji indywidualistycznej najwyższą cenioną była autonomia – 3,9. Takie zróżnicowanie średnich świadczy o tym, że wszystkie badane zmienne były oceniane niejednorodnie, posiadając szereg tak niskich, jak i wysokich wartości. Najniższe średnie wartości uzyskały zmienne o numerach 12 i 13, gdzie nie przekroczyły 2,7. Z kolei najwyższą wartość otrzymała zmienna o numerze 3, gdzie średnie wartości wyniosły ponad 4,3.

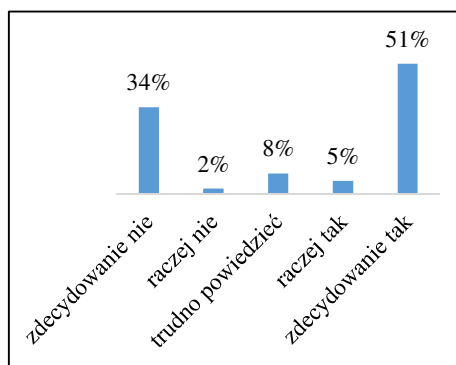
Natomiast na podstawie uzyskanych odchyłeń standardowych zmiennych obserwowalnych widać, że mieściły się one w przedziale $\langle 0,9; 1,4 \rangle$. Zatem zmienne te nie są oceniane w sposób stabilny, stąd też został jeszcze dodatkowo obliczony współczynnik zmienności, który dla wielu zmiennych przekroczył 2,6, co oznacza, że w tych przypadkach występowała wysoka zmienność. Spośród badanych zmiennych najmniejsze zróżnicowanie odpowiedzi odnotowano dla zmiennych 12, 13. Wartości odchylenia standardowego wynosiły tu 1,3. Należy zwrócić uwagę na fakt, że te dwie zmienne uzyskały najniższe średnie oceny w badaniu. Natomiast zdecydowanie największe zróżnicowanie ocen odnotowano dla zmiennych 3, 1 i 24 oraz 4,14, gdzie przyjęły one odpowiednio wartości: 3,3, 2,8 oraz 2,7. Należy jednak zaznaczyć, że te same zmienne uzyskały także jedne z wyższych średnich ocen w badaniu.

Następnie za pomocą wykresów wybranych zmiennych z tabeli 1 mierzących przekonania dotyczące instytucjonalnego wsparcia rodzin, wskazano, przy jakich wartościach zlokalizowana jest większość wyników oraz czy występuje ich asymetria.

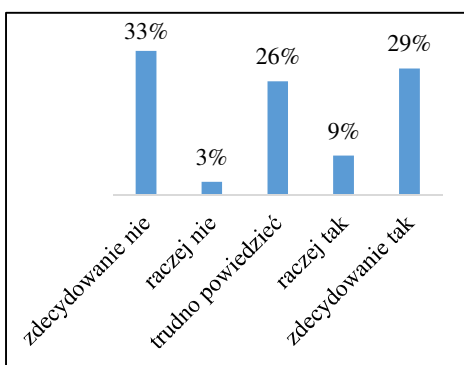
Wykresy 1-8 wybranych zmiennych obserwowalnych:

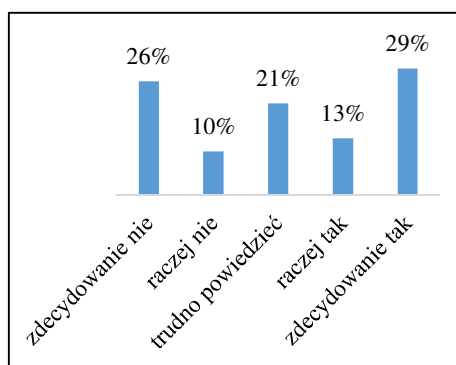
1. Zmienna: obowiązek wspierania rodzin przez państwo

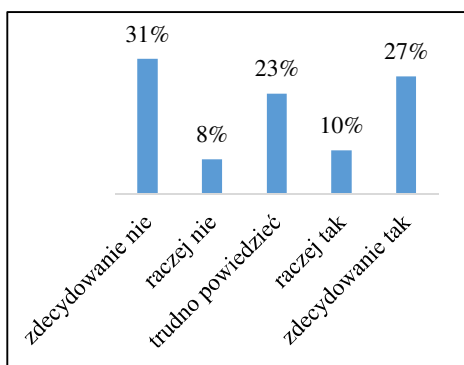
2. Zmienna: obowiązek państwa wspierania osób starszych i samotnych

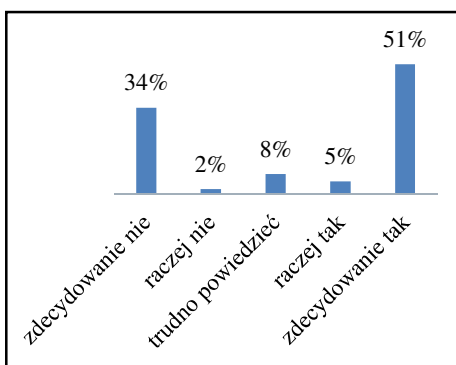
3. Zmienna: dostarczanie usług socjalnych a nie świadczeń pieniężnych

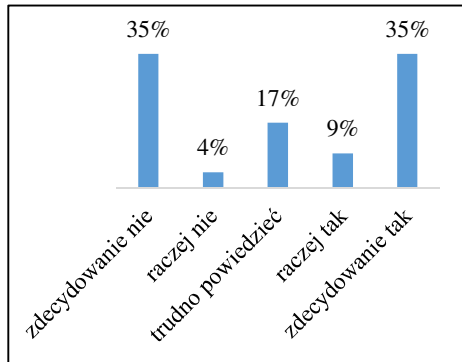
4. Zmienna: dostępność wsparcia dla osób aktywnych zawodowo

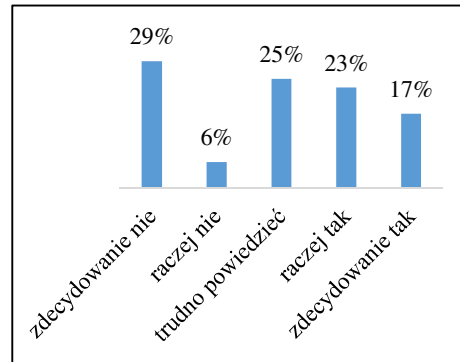
5. Zmienna: istotność wsparcia tradycyjnego modelu rodziny

6. Zmienna: wpływ wsparcia materialnego na realizację ról rodzinnych

7. Zmienna: autonomia

8. Zmienna: indywidualna odpowiedzialność i nieoglądanie się na pomoc innych

Źródło: Wyniki badań własnych.

Z analizy danych dla wybranych zmiennych obserwowalnych wynika, że wszystkie prezentują typ asymetryczny, co oznacza występowanie wartości średniej wyraźnie po jednej ze stron rozkładu, w której skupia się większość obserwacji. Prezentowany typ asymetryczności zmiennych obserwowalnych dowodzi, że większość wyników ułożona jest powyżej średniej.

W celu analizy wpływu orientacji indywidualistycznej na ocenę wsparcia rodzin dla zmiennych 1-8 z powyższego wykresu, zgodnie z przyjętą metodologią, przeprowadzono test χ^2 i obliczono wartości współczynnika kontyngencji.

Pomiędzy zmiennymi 1 i 7 na poziomie istotności $\alpha < 0,5$ nie występuje korelacja, co oznacza, że nie ma zależności pomiędzy przekonaniem o obowiązku wspierania rodzin przez państwo a autonomią jednostek, wyrażającą się w przekonaniu, iż „każdy jest kowalem swojego losu”. Natomiast pomiędzy zmienną 1 a zmienną 8 istotności $\alpha < 0,5$ istnieje korelacja (0,1). Wartość współczynnika kontyngencji Pearsona (0,27) wskazuje, że *siła związku pomiędzy przekonaniem o obowiązku wspierania rodzin przez państwo a autonomią jednostek jest niska*.

Także w odniesieniu do zmiennych 2, 7 i 8 poziom zależności jest niski lub go brak. Nie stwierdzono korelacji pomiędzy przekonaniem o obowiązku wspierania osób starszych i samotnych przez państwo a indywidualną odpowiedzialnością i nieoglądaniem się na pomoc innych, natomiast korelacja pomiędzy przekonaniem o obowiązku wspierania osób starszych a autonomią jest niska (0,1), co potwierdza także współczynnik kontyngencji (0,2).

Korelacje między zmiennymi 3, 4, 5, 6 a zmiennymi 7 i 8 pokazują, że siła związku pomiędzy nimi jest na niskim poziomie (0,2-do 0,3). Natomiast

w odniesieniu do zmiennych będących wskaźnikami orientacji indywidualistycznej, zarówno przedstawionymi na wykresie 1-8, jak i innych zmiennych uwzględnionych w badaniu, takich jak dominacja własnych interesów nad interesami innych, oraz przekonaniem, że państwo powinno pomagać wszystkim w jednakowym stopniu, korelacje na poziomie istotności $\alpha < 0,05$ pozwalają na generalizację stwierdzenia, że *istnieje spójność w kreowaniu własnej roli i autonomii, co negatywnie wpływa na postrzeganie znaczenia i roli wsparcia rodzin przez instrumenty polityki prorodzinnej*. Korelacje pomiędzy zmiennymi tworzącymi obraz orientacji indywidualistycznej na poziomie istotności $\alpha < 0,05$ wynosi między 0,3 a 0,5, zaś współczynniki kontyngencji Pearsona wahają się między 0,4 a 0,6, co sprawia, że siła tych związków jest umiarkowana. Warto podkreślić, iż podobną spójność w postrzeganiu i ocenie wsparcia rodzin możemy zaobserwować u zwolenników umacniania tradycyjnego modelu rodziny. *Występuje korelacja pomiędzy poparciem działań zmierzających do umacniania tradycyjnego modelu rodziny a przekonaniem o obowiązku państwa w zakresie wspierania rodzin w wychowaniu dzieci, grup szczególnie wymagających pomocy (seniorzy, niepełnosprawni i ich opiekunowie, rodziny wielodzietne), oraz przekonaniem, że polityka prorodzinna ma wymiar integracyjny i inwestycyjny*. Korelacje między tymi zmiennymi mieszczą się w przedziale 0,4-0,6, a współczynniki kontyngencji 0,4-0,7, co pozwala na generalizację stwierdzenia, że *siła związku między aprobatą dla tradycyjnego modelu rodziny a przekonaniem o roli i znaczeniu jej wspierania przez państwo jest umiarkowana i wysoka*.

Przedstawione wyniki badań wskazują na rosnącą w opinii Polaków rolę polityki rodzinnej i co za tym idzie – rosnące oczekiwania w tym obszarze. Jej znaczenie wzrasta wobec pogłębiającego się kryzysu demograficznego, starzenia się społeczeństw i utrzymującej się niestabilności rodzin. Ciągłe jednak działania w tej sferze są chaotyczne i nakierowane na sukces wyborczy, a nie na długofalowe efekty. Potwierdził to raport NIK *Koordinacja polityki rodzinnej w Polsce*. W ocenie Najwyższej Izby Kontroli państwo polskie nie wypracowało całościowej i długofalowej polityki rodzinnej, koncentrując działania na doraźnie wprowadzanych rozwiązaniach, bez zapewnienia odpowiedniej koordynacji. Nie zostały określone ramy polityki rodzinnej oraz nie sprecyzowano jej celów i powiązanych z nimi działań. Brakuje również systemowej analizy osiągniętych efektów w powiązaniu z ponoszonymi nakładami (NIK, 2015).

Wprowadzenie nowego instrumentu, jakim jest badany w przedstawianym opracowaniu program Rodzina 500+, znacząco zmienił ocenę tej polityki. Już po roku od jego implementacji ponad połowa badanych (52%) dobrze

oceniała politykę wspierania rodzin przez państwo, w tym ponad 10% bardzo dobrze. Poziom akceptacji samego świadczenia był bardzo wysoki (77%), przy 20% dezaprobaty (Badanie 322, CBOS, 2017). Kolejne badanie tego ośrodka (Komunikat nr 83, CBOS, 2018) wskazuje na utrzymujące się przekonanie, że wsparcie ze strony państwa powinno obejmować wszystkie rodziny wychowujące dzieci, bez względu na dochód (54%). Wśród trzech najbardziej przydatnych instrumentów wsparcia rodzin, mogących zachęcać do posiadania dzieci, wymieniano kolejno: świadczenie wychowawcze z programu Rodzina 500+, pomoc dla młodych małżeństw w uzyskaniu mieszkania (np. poprzez tanie i dostępne kredyty lub realizację programu Mieszkanie plus) oraz ulgi podatkowe dla rodzin z dziećmi.

Przedstawione wyniki badań zarówno własnych, jak i ogólnopolskich potwierdzają tezę o zasadniczej zmianie oczekiwań w zakresie polityki państwa, nie są to jednak oceny jednorodne i wskazują na znaczne różnice w percepcji i ocenie tego zjawiska. Pozytywnie odbierane jest przede wszystkim oddziaływanie programu na warunki materialne rodzin. Nie jest jednoznaczne przekonanie o konieczności wsparcia wszystkich rodzin, a nie tylko tych najniższej sytuacji. Jednocześnie, co wykazały zaprezentowane analizy, opinie w sprawie kierunków wsparcia rodzin i ich efektywności są mocno zróżnicowane. Orientacja indywidualistyczna części Polaków w znaczącym stopniu determinuje niechęć do wspierania zarówno kulturowo ukształtowanego modelu rodziny, jak i rodzin w wypełnianiu ich społecznych ról.

Zakorzenie polityki społecznej w uznawanych i akceptowanych przez członków zbiorowości wartościach jest warunkiem jej efektywności. J. Orczyk stwierdza, iż „polityka społeczna ma szansę na akceptację wtedy, kiedy jej skutki są pozytywnie oceniane nie tylko przez enigmatyczną większość obywateli, ale przede wszystkim przez jej aktualnych i przyszłych beneficjentów” (Orczyk, 2015, s. 2). Także J. Supińska zwraca uwagę na konieczność uwzględniania potocznych przekonań w kreowaniu rozwiązań problemów społecznych. Autorka rekomenduje uwzględnianie przy rekonstrukcji sporów w głównych kwestiach polityki społecznej również takich poglądów potocznych, które oddziałują na wyobraźnię społeczną (Supińska, 2014, s. 47-48).

Programy pomocowe (m.in. Rodzina 500+ i Dobry Start 300+, Senior+) wyszły naprzeciw oczekiwaniom części społeczeństwa w zakresie silniejszego wsparcia finansowego. Można stwierdzić, iż zaznacza się odejście od neoliberalnej retoryki (Rymsza, 2017, s. 13) i umacnia się w niektórych grupach przekonanie, że państwo ma obowiązek wspierania obywateli w sferze socjalnej, szczególnie w polityce rodzinnej.

Ze wszystkich oferowanych form wsparcia Program Rodzina 500+ jest najwyżej cenioną formą wspierania rodzin ze względu na jego uniwersalny, niestygmatyzujący charakter. Program ten rozpoczął nowy sposób postrzegania polityki społecznej państwa i jego zobowiązań wobec rodzin, i to nie tylko tych, które nie są w stanie samodzielnie sprostać obowiązkowi wychowawczemu. Ugruntował on przekonanie, że rodzina nie jest sprawą prywatną, a wychowywanie dzieci jest zadaniem, w którym w interesie społecznym należy wspierać rodziców.

Wyniki badań autorki przeprowadzone w środowisku postrzegającym efekty transformacji bardziej z perspektywy przegranych niż wygranych, pokazują umiarkowaną aprobatę dla obecnego kierunku zmian w polityce rodzinnej.

WNIOSKI

Kondycja wychowawcza i socjalna rodziny stanowi odzwierciedlenie jakości życia współczesnych społeczeństw. Z tego wypływa konieczność stałego dyskursu, troski i oddziaływań wychowawczych skierowanych na jej funkcjonowanie i rozwój.

Poszukiwanie form wsparcia, które wzmocnią rodziny w wypełnianiu ich funkcji w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu społecznym i gospodarczym, jest nie tylko jednym z najważniejszych zadań państwa i jego organów, ale także wszystkich podmiotów społecznych, które kształtują postawy i zachowania jednostek. Przekonanie, że problemy rodzin należą do najbardziej spektakularnych i mających największy ciężar gatunkowy, tylko rolę i wyzwania kierowane wobec podmiotów zajmujących się szeroko rozumianym wsparciem rodzin akcentują i wzmacniają.

Ukazanie głównych problemów społecznych związanych z przemianami rodzin, które stanowią podstawę pracy wychowawczej i przygotowania do życia w rodzinie, wskazują na znaczące obszary deficytów. Koncentracja na materialnych podstawach funkcjonowania rodzin zniekształciła rzeczywisty obraz jej funkcjonowania. Emocjonalne i społeczne korzyści z egzystowania rodzin giną w obliczu eksponowania jej trudności i roli ogólnospołecznej. Tymczasem we współczesnych zindywidualizowanych społecznościach przekazy te powinny się bardziej odnosić do jednostek, co nie jest równoznaczne ze wzmacnianiem egoizmu. Warto wskazać na konieczność wychowawczych oddziaływań także na dorosłych członków wspólnoty. Ich akceptacja norm życia rodzinnego, znacząco przecięż odbiegającego od uznawanych systemów wartości, prowadzi do rozmycia norm moralnych i pogłębiania społecznej atrofii systemów normatywnych. Poza programami

wsparcia materialnego polityka społeczna powinna położyć większy nacisk na prawidłowy obraz rodzin, a nie eksponowanie ekonomicznych aspektów jej funkcjonowania i niszowych jej form, co będzie w przekonaniu autorki skuteczniejszą formą jej wsparcia i promocji.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski F. (1982), *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa: PWN.
- Auleytner J. (2002), *Polityka społeczna, czyli ujarzmianie chaosu socjalnego*, Warszawa: TWP.
- Badanie Aktualne problemy i wydarzenia nr 322 (2017), *Ocena programu Rodzina 500+ po blisko roku od jego wprowadzenia*, Warszawa, CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_036_17.PDF.
- Badanie oceny polityki rodzinnej (2014) zrealizowane na zlecenie NIK przez TNS Polska, NIK, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-polityce-prorodzinnej.html>.
- Balcerzak-Paradowska B., Leś E. (2018), *Polityka rodzinna w Polsce w latach 1918-2018: od działań kompensacyjnych do polityki inwestycji społecznych*, [w:] E. Bojanowska, M. Grewiński, M. Rymsza, G. Uścińska (red.), *Stulecie polskiej polityki społecznej 1918-2018*, Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Narodowe Centrum Kultury, s. 217-250.
- Balcerzak-Paradowska B. (2004), *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeba działań*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Balcerzak-Paradowska B. (2012), *Niestabilność rodziny – wyzwaniem dla polityki społecznej*, [w:] J. Orczyk, B. Balcerzak-Paradowska, M. Szyłko-Skoczny, C. Żołędowski (red.), *Polityka społeczna. Kontynuacja i zmiana*, Warszawa: IPISS, IPS, s. 127-138.
- Bauman Z. (2007), *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Beck U., Gernsheim-Beck E. (1995), *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity Press.
- Beck U. (2002), *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa: Scholar.
- Bokszański Z. (2007), *Indywidualizm a zmiana społeczna*, Warszawa: PWN.
- Chaczko K. (2016), *(R)ewolucja wyobrażona. O propozycji zmian w systemie pomocy społecznej przy wykorzystaniu programu 500 plus*, Praca Socjalna, nr 3, s. 87-100.
- Chrzanowska M., Landmesser J. (2017), *Symulacja efektów ex ante programu „Rodzina 500+”*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 468, s. 39-46.
- Domański H., Dukaczewska A. (1994), *Orientacje indywidualistyczne w Polsce*, Kultura i Społeczeństwo, nr 4, s. 61-82.
- Durasiewicz A. (2017), *W kierunku rozwoju polityki rodzinnej w Polsce*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka.
- Dyczewski L. (2012), *Więź międzypokoleniowa w badaniach socjologicznych*, [w:] W. Świątkiewicz (red.), *Więzi międzypokoleniowe w rodzinie i kulturze*, Katowice: Studio Noa, s. 9-37.
- Firlit-Fesnak G. (2018), *Rodziny polskie i polityka rodzinna – stan i kierunki przemian*, [w:] J. Męcina, G. Firlit-Fesnak (red.), *Polityka społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 212-233.
- Foucault M. (2000), *Techniki siebie*, [w:] tenże, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, tłum. D. Leszczyński, L. Rasiński, Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Giddens A. (2004), *Socjologia*, tłum. J. Gilewicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jacyno M. (2007), *Kultura indywidualizmu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kawecka A. i in. (2016), *Program Rodzina 500 plus. Zasady przyznawania i wypłaty świadczeń pieniężnych na dzieci*, Warszawa: WoltersKluwer.
- Koralewicz J., Ziółkowski M. (2003), *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988-2000*, Warszawa: Scholar.
- Kowalczyk B. (2016), *Pomoc społeczna i pracownik socjalny wobec programu Rodzina 500 plus. „Cała wstecz czy wiatr w żagle?”*, Praca Socjalna, nr 3, s. 65-87.
- Kowalczyk S. (2005), *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Krzykała S. (2007), *Ryzyko własnego życia. Indywidualizacja w późnej nowoczesności*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji.
- Kudlińska I., Kacprzak A. (2011), *Profesjonalna praca socjalna wobec problemu społecznej bierności i bezradności klientów instytucji pomocowych*, [w:] T. Piątek (red.), *Profesjonalna praca socjalna. Nowy paradygmat czy niedokończony zadanie?*, Toruń: Wydawnictwo Akapit.
- NIK, raport *Koordinacja polityki rodzinnej w Polsce* (2015), <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-polityce-prorodzinnej.html>.
- Obuchowski K. (1990), *Kolektywizm – Indywidualizm – Ideologizm*, [w:] J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Poznań: Wydawnictwo Nakom, s. 93-120.
- Olech A. (2012), *Praca socjalna a inne profesje: punkty styeczne i rozłączne*, [w:] M. Rymsha (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, s. 331-351.
- Orczyk J. (2015), *Polityka społeczna w epoce przemian – nowe wyzwania*, Polityka Społeczna, nr 9, s. 1-4.
- Raport Rodzina 500+ stan na 30 czerwca 2018*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2018, <https://www.gov.pl/web/rodzina> [dostęp: 3.11.2018].
- Rymsha M. (2017), *Zrozumieć ten plus*, Więzy, nr 3, s. 7-14..
- Rymsha M. (2009), *Małżeństwo nie jest sprawą prywatną*, Więzy, nr 11-12, s. 57-72.
- Rymsha M. (2012), *Małżeństwo – kryzys czy reaktywacja?*, Teologia i Moralność, nr 12, s. 191-201.
- Supińska J. (2014), *Dylematy polityki społecznej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Szacki J. (1999), *Indywidualizm i kolektywizm. Wstępna analiza pojęciowa*, [w:] K. Gawlikowski i in. (red.), *Indywidualizm a kolektywizm*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Szarfenberg R. (2017), *Wpływ świadczenia wychowawczego (500+) na ubóstwo na podstawie mikro-symulacji*, Polityka Społeczna, nr 4, s. 1-6.
- Szarfenberg R. (2018), *Ubóstwo i pogłębiona deprivacja materialna rodzin w kontekście wdrożenia „Programu 500 plus”*, Polityka Społeczna, nr 1, s. 11-17.
- Szarfenberg R. (2009), *Definicje, zakres i konteksty polityki społecznej*, [w:] G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka Społeczna. Podręcznik akademicki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 21-36.
- Szlendak T. (2010), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa: PWN.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia*, Kraków: Znak.
- Sztumski J. (2010), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.

- Szukalski K. (2012), *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szwarczyńska E. (2015), *Ponowoczesny indywidualizm jako źródło nietrwałości więzi rodzinnych i dezorganizacji rodziny*, [w:] U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żak (red.), *Praca – więź – integracja: wyzwania w życiu jednostki i społeczeństwa*, t. 2: *Wartości i więzi społeczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 87-97.
- Topolewska M. (2016), *500+ Krok po kroku. Rewolucja w świadczeniach*, Warszawa: Wydawnictwo Infor Biznes.
- Trusz S., Kwiecień M. (2013), *Spoleczne piętno eurosieroctwa*, *Psychologia Społeczna*, 8, nr 4(27), s. 408-421.
- Tyszka Z. (1991), *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ziółkowski M. (1990), *Orientacje indywidualne a system społeczny*, [w:] J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Poznań: Wydawnictwo Nakom, s. 53-75.

RODZINA W KULTURZE INDYWIDUALIZMU – PERCEPCJA INSTYTUCJONALNYCH FORM WSPARCIA

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania jest analiza wpływu orientacji indywidualistycznej jednostek na poziom aprobaty dla programów umacniania rodzin, szczególnie Programu Rodzina 500+ jako nowego instrumentu polityki rodzinnej wspierającej rodziny w wypełnianiu ich funkcji. Głównym problemem badawczym jest odpowiedź na pytanie: Czy w ocenie polityki rodzinnej i wybranych instytucjonalnych instrumentów wsparcia dominuje przekonanie o jej prorodzinnych i inwestycyjnych funkcjach? Istotne jest także, czy wprowadzenie nowych programów pomocowych przyczynia się do poprawy funkcjonowania rodzin i umacnia tradycyjny model rodziny. Empiryczną podstawą prezentowanej analizy są badania własne autorki nad wpływem państwa na lokalną politykę społeczną przeprowadzone na przełomie roku 2021/22 metodą ustrukturyzowanego wywiadu kwestionariuszowego. Zebrane dane opracowano statystycznie z wykorzystaniem programu Statistica 8.0.

Przedstawione wyniki badań zarówno własnych, jak i ogólnopolskich potwierdzają tezę o zasadniczej zmianie oczekiwań w zakresie polityki państwa. Pozytywnie odbierane jest przede wszystkim oddziaływanie programu na warunki materialne rodzin. Widoczne jest przekonanie o konieczności wsparcia wszystkich rodzin, a nie tylko tych najniżej sytuowanych. Jednocześnie, co wykazały zaprezentowane analizy, opinie w sprawie kierunków wsparcia rodzin i ich efektywności są mocno zróżnicowane. Orientacja indywidualistyczna części Polaków w znaczącym stopniu determinuje niechęć do wspierania zarówno kulturowo ukształtowanego modelu rodziny, jak i rodzin w wypełnianiu ich społecznych ról.

Słowa kluczowe: wsparcie rodzin; programy pomocowe; polityka prorodzinna; orientacja indywidualistyczna.